

Srednjovjekovna Bosna na stranicama Gračaničkog glasnika

Elmedina Kapidžija

Abstrakt: Prilog predstavlja kratak pregled radova, vezanih za srednjovjekovnu prošlost Gračanice i njene okoline koji su objavljeni u časopisu Gračanički glasnik. Cilj našeg rada je ukazati na pozitivne strane izučavanja lokalne historije i njen doprinos u razvoju historiografije u Bosni i Hercegovini. **Ključne riječi:** Srednjovjekovna Bosna, Gračanički glasnik, Gračanica, Sokol, stećci, lokalna historija

Gračanički glasnik je koncipiran kao časopis za kulturnu historiju, dakle nije specijalistički, ne obuhvata određenu granu ljudske djelatnosti već je širokog kulturnog profila, te je bogat člancima i drugim vrstama priloga koji su raspoređeni u nekoliko posebnih rubrika. Među njima rubrika *Prošlost* tretira problematiku iz historije od najstarijih vremena do savremenog doba, uglavnom kroz prizmu historije Gračanice i njene okoline. U našoj analizi posebnu pažnju posvetili smo radovima iz srednjovjekovne historije. Uvidom u bibliografiju radova i priloga, objavljenih od 1. do 30. broja nije teško uočiti da su najvažnije teme iz srednjovjekovne bosanske historije zastupljene na stranicama *Gračaničkog glasnika* tvrđava Sokol i stećci gračaničkog kraja.

SOKOL

Tvrđava Sokol je najvažniji simbol srednjovjekovne historije gračaničkog kraja. Otuda i ne čudi pojačan interes autora za njegovu historiju. Sokol je smješten u blizini Gračanice (6 km od grada), na brežuljku iznad rječice Sokoluše. Kao i većina drugih srednjovjekovnih utvrđenih gradova, podignut je radi odbrane i osiguranja naselja, posjeda i puteva, čitave regije i rezidencija krupnih feudala. U historijskim izvorima Sokol se prvi put spominje 1449. godine u ženidbenom ugovoru između Radivoja Ostojića, člana vladajuće bosanske dinastije i Katarine, odnosno njenog oca Nikole iz Velike u Požeškoj županiji. Tom prilikom je Nikola svom

zetu i kćerki oporučno predao trećinu svojih posjeda s pravom doživotnog uživanja, a za uzvrat Radivoj je svom tastu predao polovinu grada Sokola i svih svojih posjeda.

Broj 11 *Gračaničkog glasnika* gotovo je u cijelosti posvećen historiji Sokola. To su prilozima o njegovom nastanku, izgledu, funkciji i trenutnom stanju. Salih Jalimam nas u svom radu "Srednjovjekovni grad Sokol (prilozi za studiju)" upoznaje sa fenomenom srednjovjekovnog grada i važnosti njegovog izučavanja.¹ Autor skreće pažnju na nedovoljnu istraženost Sokola, a razloge nalazi u nedostatku primarnih izvora, nesistematskim arheološkim istraživanjima, ali i slabom interesu istraživača. Davši kratki pregled arheoloških istraživanja, zaključuje da je antički period daleko bolje istražen od srednjovjekovnog. Autor se osvrnuo i na samo ime grada, povezujući ga sa solarnim simbolom orla, zatim na izgled grada – utvrde, te pitanje prvog pomena Sokola u historijskim izvorima.

U istom broju časopisa predstavljen je izvod iz materijala za istraživački projekat "Gračanički kraj u tursko doba" kojeg je vodio osmanista Adem Handžić prije tridesetak godina.² U tom kratkom tekstu Handžić govori o lokalitetu, položaju, veličini i izgledu grada Sokola, te zaključuje da Sokol pred-

1 Salih Jalimam, *Srednjovjekovni grad Sokol (prilozi za studiju)*, Gračanički glasnik, 11/VI, Gračanica, 2001, 60-67

2 Adem Handžić, *Soko kod Gračanice*, Gračanički glasnik, 11/VI, Gračanica, 2001, 68

stavlja tipični bosanski srednjovjekovni utvrđeni grad slobodne postave na teren (maksimalno koristeći prednosti položaja).

O obliku i arhitekturi staroga grada Sokola pisao je i Edin Šaković.³ U radu je prikazao područje na kojem je smješten grad, te iznio prednosti terena na kojem je grad postavljen. Uočena su tri tipa zidanja, koja nam govore o nadogradnjama i popravkama tokom dugogodišnje aktivne prošlosti ovoga grada. Osim toga, u radu se govori i o sadašnjem stanju lokaliteta. Svoje zaključke autor je izvodio uglavnom na osnovu terenskih ispitivanja ostataka grada koji se nalaze nad zemljom, te stoga naglašava da ih treba uzeti sa određenom rezervom, jer je neophodno izvršiti sistematska arheološka istraživanja koja bi dopunila postojeća saznanja.

Dokument u kome se prvi put spominje ime grada Sokola bio je predmet interesovanja Ivana Balte i Saliha Jalimama.⁴ Njihovi radovi nam donose diplomatsku analizu povelje, odnosno ženidbenog ugovora između Radivoja Ostojića i Katarininog oca Nikole. U oba rada dat je cijeli tekst povelje na latinskom jeziku i u prijevodu na bosanski jezik. Ivan Balta je u svom radu skrenuo pažnju na datiranje povelje ukazujući na promjenjivost datuma Uskrsa i Tjelova koji nisu nikada na isti datum i zaključuje da se datum iz spomenute bosanske povelje ne može uzeti kao fiksiran.⁵ Salih Jalimam je svoj rad upotupnio sa osnovnim podacima o zbirci u kojoj se nalazi spomenuta povelja, te o pojmu "loca credibilia" i njegovom značaju u srednjem vijeku.

U jednom od svojih radova objavljenih u *Gračaničkom glasniku* Omer Hamzić je stavio sebi u zadatak da kritički i na jednom mje-

stu izloži sve do tada objavljene relevantne historijske podatke o srednjovjekovnom gradu Sokolu.⁶ Ističe činjenicu da Sokol nije bio predmet zasebne analize, te da nemamo ni jedan cjeloviti historiografski rad o njemu. Osvrnuo se i na dvije suprotstavljene tvrdnje o prvom pomenu Sokola u historijskim izvorima, te na pitanje prvobitne namjene zgrade stare džamije koja je sagrađena uz zidine grada, a koja sasvim sigurno datira u srednji vijek.

U cjelini radovi na temu tvrđave Sokol ne donose značajnija, novija saznanja u odnosu na ono što je bilo poznato u ranijoj literaturi, ali se mogu shvatiti kao vrlo značajni doprinosi zbog populariziranja ovog kulturnog naslijeđa, zatim zbog načina na koji podstiču na proučavanje ovog grada i njegovo spašavanje od propadanja i uništavanja. Upravo se u lokalnim zajednicama, odnosno sredinama stvara okvir za očuvanje materijalnih spomenika različitih vrsta.

STEĆCI GRAČANIČKOG KRAJA

Druga srednjovjekovna tema vrlo često tretirana u *Gračaničkom glasniku* su stećci. Ova najznačajnija kulturnoumjetnička pojava srednjovjekovne Bosne već dugi niz godina privlači pažnju naučnih radnika, ali i "običnih" ljudi. Zbog toga je ova tema relativno dosta zastupljena u historiografiji Bosne i Hercegovine, te je obrađivana sa više aspekata. Pitanje nastanka stećaka, njihovog porijekla i pripadnosti, rasprostranjenosti, umjetničke osobine samo su neka pitanja koja su zaokupljala istraživače. I pored toga, stećci su ostali neiscrpna tema i inspiracija za nastanak novih radova.

Nekoliko kraćih radova o stećcima iz okoline Gračanice, bez ambicija da naprave neke velike naučne poduhvate, sa detaljnim studijama i analizama, dali su nam Edin Šaković, Rusmir Djedović i Izet Spahić. Smatrajući stećke najizrazitijim primjerom mate-

3 Edin Šaković, *Oblik i arhitektura starog grada Sokola*, Gračanički glasnik, 11/VI, Gračanica, 2001, 69-74

4 Ivan Balta, *Novovjekovna diplomatska analiza (XIX i XX vijeka) prve latinske isprave o gradu Sokolu kod Gračanice*, Gračanički glasnik, 13/VII, Gračanica, 2002, 28-37; Salih Jalimam, *Analiza dokumenata o prvom spomenu srednjovjekovnog grada Sokola kod Gračanice*, Gračanički glasnik, 13/VII, Gračanica, 2002, 38-43.

5 Nešto drugačije mišljenje vidi: Esad Kurtović-Emir O. Filipović, *Četiri bosanska Sokola*, u istom zborniku.

6 Omer Hamzić, *Jedan pogled na historiografsku literaturu o srednjovjekovnom gradu i staroj džamiji u Sokolu kod Gračanice*, Gračanički glasnik, 23/XII, Gračanica, 2007, 80-86.

rijalnih spomenika srednjovjekovne Bosne, Edin Šaković ističe kako lokaliteti sa stećcima u okolini Gračanice nisu dovoljno istraženi. U svom radu opisao je nekoliko nekropola sa dosta malim brojem stećaka. Neke od tih nekropola su već odavno uništene, ali su ipak našle svoje mjesto u ovom radu. Ne baveći se pitanjima porijekla i pripadnosti stećaka, u predstavljajući nekropola govori o njihovom obliku, vrsti materijala od kojih su napravljeni, obimu, položaju, eventualnim motivima i ukrasima, te stanju u kojem se oni sada nalaze.⁷ Novootkrivene nekropole stećaka u *Gračaničkom glasniku* predstavili su Rusmir Djedović i Izet Spahić.⁸ Njihovu pažnju privukli su stećci koje su slučajno našli ili su čuli od nekoga za postojanje određene nekropole. Znajući vrijednost stećaka, odlučili su da o tome obavijeste i širu javnost putem *Gračaničkog glasnika*. Naravno, nije riječ o nekim opsežnijim istraživanjima i ne možemo tu naći nastojanja da se potpunije objasne ili proučavaju stećci. Njihova vrijednost je u tome što su predstavili do sada nepoznate nekropole stećaka i skrenuli pažnju javnosti na njih. Ovakva pojedinačna evidencija stećaka predstavlja izvjestan doprinos proučavanju ovih spomenika na širem prostoru i trebala bi poslužiti kao osnova za dalji rad i detaljnije proučavanje.

Na primjeru radova koji su se odnosili na stečke iz okoline Gračanice može se jasno vidjeti značaj bavljenja lokalnom historijom. Istraživanje ovog fenomena srednjovjekovne bosanske historije zahtjeva ogroman organizatorski i terenski rad, angažovanje više institucija i stručnjaka. I pored toga, određeni propusti se ne mogu izbjeći. Tako se Šefiku Bešliću, jednom od najboljih poznavalaca lokaliteta na kojima se nalaze stećci moglo desiti da, upravo zbog težine i obimnosti terenskog istraživanja, iznese zaključak kako

u gračaničkoj općini nema stećaka.⁹ Zahvaljujući zainteresovanosti, prije svega, pojedina sada je ta teza opovrgnuta. Međutim, ti podaci ne mijenjaju već utvrđenu činjenicu da su ovi dijelovi Bosne u odnosu na južnije dijelove siromašniji stećcima. Jedna od manje svjetlijih strana ovakvoga rada je činjenica da se ovim pitanjem nisu uvijek bavili historičari ili arheolozi, pa se zbog toga i moglo desiti da se pored svih vrijednosti rada koje se ogledaju u predstavljajući stećaka do sada nepoznatih široj javnosti, autorima potkrađu i određene greške kao što je preuzimanje konstrukcija koje su već odavno napuštene i kritički ocjenjene kao neutemeljene u historiografiji. Tu prije svega mislimo na nazivanje pripadnika crkve bosanske bogumilima, vezivanje naziva *dobri Bošnjani* za njihove moralne osobine i sl.¹⁰ Dakle, u jednom dijelu ovi radovi su dosta uspješni, zasnovani na terenskom radu, a u drugom dijelu površni zbog preuzimanja stavova iz zastarjele literature, bez posebne kritičke utemeljenosti.

OSTALE TEME

Nedostatak pisanih izvora o ovom području zainteresirane istraživače upućuje na korištenje sasvim druge vrste izvora koji mogu biti dobra podloga, ali svakako ne i osnova na kojoj će se izvoditi sigurni zaključci o datim pojavama i dešavanjima. Gračanički kraj obiluje nazivima za koje bi se moglo pretpostaviti da vode porijeklo iz perioda srednjovjekovne bosanske države. Međutim, bilo bi pogrešno uzimati te toponime kao sigurno svjedočanstvo o određenoj pojavi ili procesu bez dodatnih ispitivanja. Kako i na koji način toponomastika može dati važne podatke istraživaču pokazao je Rusmir Djedović u svom radu "Srednjovjekovne feudalne familije iz okoline Gračanice".¹¹ Njegove pret-

7 Edin Šaković, *Stećci u okolini Gračanice*, Gračanički glasnik, 12/VI, Gračanica, 2001, 10-16.

8 Rusmir Djedović – Izet Spahić, *Novootkriveni stećci u okolini Gračanice*, Gračanički glasnik, 21/XI, Gračanica, 2006, 48-51

9 Šefik Bešlić, *Stećci, Kataloško-topografski pregled*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1971, 41.

10 Rusmir Djedović – Izet Spahić, *Novootkriveni stećci u okolini Gračanice*, Gračanički glasnik, 21/XI, Gračanica, 2006, 48

11 Rusmir Djedović, *Srednjovjekovne feudalne familije*

postavke, zasnovane na toponimima, da su se na području Gračanice i njene okoline nalazili posjedi vladarske porodice dobra su početna osnova za dalje proučavanje ovog pitanja. Potvrde za neka od tih pretpostavki mogu se naći u očuvanim pisanim izvorima, na šta nas upućuje i sam autor u svom tekstu.

Nedim Rabić, student historije na Sarajevskom univerzitetu, svojim radom "Mjesto i značaj Gradačca u srednjovjekovnoj Bosni i njenoj teritorijalnoj organizaciji (Prilog izučavanju Gradačca u doba srednjovjekovne Bosne)" nastojao je podstaknuti nova istraživanja na području Gradačca.¹² Smatrajući da je ovaj grad neopravdano zapostavljen u dosadašnjoj historiografiji, ističe kako bi Gradačac trebalo staviti u istu ravan sa Sokolom, Doborom, Srebrenikom i sličnim gradovima u okolini. Dalje naglašava kako bi trebao poraditi na sprečavanju uništavanja srednjovjekovnog materijalnog naslijeđa na ovim prostorima.

Među radovima objavljenim u dosadašnjim brojevima *Gračaničkog glasnika* koji su se bar i usputno doticali tema iz historije srednjovjekovnog perioda izdvajamo rad Rusmira Djedovića "Naselje Škahovica do početka 20. stoljeća—kraći geografski, historijski i etnografski prikaz".¹³ Kako nam sam naslov kazuje autor nastoji pratiti historiju ovog naselja od najstarijih vremena do početka XX st. Svoju tvrdnju o njegovom postojanju još u srednjem vijeku zasniva na materijalnim ostacima, tačnije nekropolama očuvanih stećaka, te brojnim toponimima koji bi se mogli vezati za srednji vijek. Sličnog karaktera je i rad Edina Šakovića "Starija prošlost Gornje Orahovice – prilozi za monografiju".¹⁴ Riječ

je o naselju sa tragovima ljudske djelatnosti još iz mlađeg paleolita koje se pod nazivom Orahovica javlja u srednjem vijeku.

PRIKAZI IZDAVAČKE PRODUKCIJE

Na kraju treba istaći još jedan važan segment *Gračaničkog glasnika*, a to je upoznavanje stručne javnosti, ali i ostale čitalačke publike sa novim izdanjima (rubrika *Nove knjige*). Razumljivo i ovdje je naglasak na izdanjima koja se tiču Gračanice. Pored predstavljanja knjige Saliha Jalimama "Duhovna susretanja (historiografija)",¹⁵ zainteresirani za srednjovjekovnu historiju u ovoj rubrici *Gračaničkog glasnika* mogu naći osnovne podatke o djelima koja su postavljena na dosta širokoj tematskoj osnovi, pa su tom svojom širinom obuhvatila i srednjovjekovni period.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Gračanički glasnik s obzirom na prethodno izneseno svakako zaslužuje pozitivnu ocjenu, ali potrebno je ukazati kako na prednosti tako i na slabosti ovakvog načina bavljenja historijom, te iz toga izvući pouke. U objavljenih 30 brojeva *Gračaničkog glasnika* sa preko stotinu raznovrsnih radova i priloga "historijskog karaktera", na srednji vijek se odnosi njih dvanaest. Ova statistika kazuje da srednji vijek u ovom časopisu nije dobio zasluženi prostor. Međutim, radovi koje nam nudi *Gračanički glasnik* i njihovi rezultati, vezani su za mogućnosti kojima se raspolaže. Moramo konstatovati da je gračaničko područje u srednjem vijeku općenito slabo istraženo. Razlozi leže u neravnomjernoj očuvanosti izvorne građe, a prije svega u nedostatku domaćih izvora. Prirodna udaljenost ovih krajeva od Dubrovnika i Zadra rezultirala je da o ovom području skoro u potpunosti nedostaju spomeni u bogatoj građi arhiva primorskih gradova. Ni mađarski izvori o ovom

iz okoline Gračanice, *Gračanički glasnik*, 2/1, Gračanica, 1996, 8–15

12 Nedim Rabić, *Mjesto i značaj Gradačca u srednjovjekovnoj Bosni i njenoj teritorijalnoj organizaciji (Prilog izučavanju Gradačca u doba srednjovjekovne Bosne)*, *Gračanički glasnik*, 24/XII, Gračanica, 2007, 46–55

13 Rusmir Djedović, *Naselje Škahovica do početka 20. stoljeća—kraći geografski, historijski i etnografski prikaz*, *Gračanički glasnik*, 27/XIII, Gračanica, 2009, 40–46

14 Edina Šakovića, *Starija prošlost Gornje Orahovice –*

Prilozi za monografiju, *Gračanički glasnik*, 30/XV, Gračanica, 2010, 24–47

15 Dževad Drino, *Salih Jalimam "Duhovna susretanja (historiografija)"*, *Hijatus*, Zenica, 2006, *Gračanički glasnik*, 25/XII, Gračanica, 2008, 126–127

kraju nisu brojni iako bi se moglo puno više očekivati s obzirom da je sjeverni dio Bosne bio predmet konstantnog ugarskog interesovanja. Nedostatak pisanih izvora trebalo bi nadomjestiti ispitivanjem arheoloških ostataka, natpisa i zapisa na stećcima.

Iako je pokretačima časopisa bio cilj da okupe što veći broj istaknutih stručnjaka iz nauke koji su vezani za Gračanicu i njenu okolinu, odnosno onih čiji je predmet interesovanja bila Gračаница i njena okolina, broj autora koji su se bavili srednjovjekovnom historijom na stranicama *Gračaničkog glasnika* vrlo je mali. Riječ je, uglavnom, o ljudima koji se nisu posvetili proučavanju samo jednog fenomena. S tim u vezi ne može se puno ni očekivati od ljudi koji se usputno bave historijom Gračанице, dok su im glavne preokupacije sasvim drugi oblici rada. Svakako da bi uključivanje većeg broja stručnjaka doprinijelo kvalitetnijoj obradi značajnih tema iz lokalne historije Gračанице. Međutim, to je u vezi sa stanjem kadrova u cijeloj državi. Vrlo je ograničen broj stručnjaka koji se bave naučnoistraživačkim poslovima, a i to je neravnomjerno raspoređeno po oblastima. Opća tendencija je da se većina istraživača bave savremenom historijom, dok se dosta skroman broj njih bavi srednjovjekovnom historijom.

Uzimajući u obzir stanje istraženosti i kadrove koji postoje, moramo istaći da je način prezentiranja radova iz prošlosti kojeg nam nudi *Gračanički glasnik* dobro osmišljen. Vrlo je važno da radovi koji se bave izučavanjem određene regije dođu do što većeg broja zainteresiranih istraživača, jer njihovi rezultati ne smiju ostati izolovani. Ukoliko bi se to desilo, bavljenje lokalnim temama ne bi uticalo na opće poznavanje historije ovog prostora i time bi izgubilo svoj smisao. Naime, lokalnu historiju ne možemo, niti smijemo izdvojiti iz opće historiografije. Gledano u cjelini, izučavanje lokalne historije predstavlja samo jednu fazu u historijskom istraživanju koja vodi stvaranju sintetičke historije ili nekih drugih djela općeg karaktera (enciklopedije ili leksikoni). Važna strana

radova koji su rezultat bavljenja lokalnom historijom je i činjenica da vrlo brzo postaju izvori bez obzira na njihovu historiografsku vrijednost. Stoga, djelovanje ljudi okupljenih oko ovog časopisa zaslužuje pohvalu kao pozitivan projekt jer prezentira model i za druge slične projekte. Podsticanje na nova istraživanja i prezentiranje rezultata tih istraživanja naučnoj i široj javnosti svakako predstavljaju doprinos razvoju izučavanja lokalne historije. Mi smo pokušali istaći neke značajke objavljenih radova, ali njihova prava vrijednost i stepen njihove cijenjenosti u naučnim i stručnim krugovima pokazat će se vremenom citiranjem dijelova tih radova i njihovim uklapanjem u šire cjeline.

Poslije izdavanja ovog jubilarnog broja časopisa, izdavačima se treba čestitati i poželjeti dugu i uspješnu egzistenciju, sa nadom da će *Gračanički glasnik* svojim djelovanjem i dalje doprinositi izučavanju lokalne historije, a time i razvoju historiografije u Bosni i Hercegovini.

REZIME

Na stranicama *Gračaničkog glasnika* u proteklih petnaest godina objavljen je veliki broj radova koji tretiraju problematiku iz historije od najstarijih vremena do savremenog doba, uglavnom kroz prizmu Gračанице i njene okoline. Među njima se nalazi određeni broj radova koji obrađuju srednjovjekovne teme, ali u odnosu na druge periode to je dosta mali broj. Nažalost, to je u skladu sa općim tendencijama u historijskoj nauci gdje je sve manji broj istraživača srednjovjekovne bosanske prošlosti. Na odabir tema predstavljenih u *Gračaničkom glasniku* uticalo je više faktora: nedovoljna istraženost gračaničkog područja, neravnomjerna očuvanost izvorne građe, a prije svega nedostatak domaćih izvora. Najvažnije teme iz srednjovjekovne bosanske historije zastupljene na stranicama *Gračaničkog glasnika* su utvrđeni grad Sokol i stećci gračaničkog kraja. Različitost stručnih profila autora uticala je na kvalitet objavljenih radova. Iako određeni broj radova ima

tendencija ka naučnom radu, ipak prevladava njihova publicistička karakteristika. U cjelini, radovi na temu tvrđave Sokol ne donose značajnija, novija saznanja u odnosu na ono što je bilo poznato u ranijoj literaturi, ali se mogu shvatiti kao vrlo značajni doprinosi zbog populariziranja ovog kulturnog naslijeđa, nastojanja da se spasi od zaborava, te propadanja i uništavanja. Na primjeru radova koji su se odnosili na stećke iz okoline Gračanice može se jasno vidjeti značaj bavljenja lokalnom historijom. Naravno, nije riječ o nekim opsežnijim istraživanjima, ali njihova zasluga je što su otkrili do sada nepoznate nekropole stećaka i skrenuli pažnju javnosti na njih. Ovakva pojedinačna evidencija stećaka predstavlja izvjestan doprinos proučavanju ovih spomenika na širem prostoru i trebalo bi da posluži kao osnova za dalji rad i detaljnije proučavanje. Jedna od manje svijetlih strana ovakvoga rada je činjenica da se ovim pitanjem nisu uvijek bavili historičari ili arheolozi, pa se zbog toga i moglo desiti da se, pored svih vrijednosti rada koje se ogledaju u predstavljanju stećaka do sada nepoznatih široj javnosti, autorima potkradu i određene greške kao što je plasiranje teorija koje su već odavno napuštene i kritički ocjenjene kao neutemeljene u historiografiji. Svakako da bi uključivanje većeg broja stručnjaka doprinijelo kvalitetnijoj obradi značajnih tema iz lokalne historije Gračanice i njene okoline. Nedostatak pisanih izvora trebalo bi nadomjestiti ispitivanjem arheoloških ostataka, natpisa i zapisa na stećcima.

MEDIEVAL BOSNIA ON THE PAGES OF GRAČANIČKI GLASNIK

Summary

During the last fifteen years a lot of papers have been published on the pages of the journal *Gračanički glasnik*. These papers deal with historical problems from the ancient era untill the modern times, mostly throu-

gh the prism of the town of Gračanica and its countryside. A certain number of works have been published in this journal which had medieval topics in their primary focus, but compared to other periods, they are quite scarce. Sadly, this is a reflection of a general tendency in historical science where there are only a few researchers of medieval Bosnian history. Many factors have influenced the choice of themes presented in *Gračanički glasnik*. Some of them are a result of insufficient degree of researching Gračanica's area, the lack of uniformity in protecting of basic sources, and the lack of domestic sources. The most important themes from medieval Bosnian history which are presented on the pages of *Gračanički glasnik* concern the fortified city of Sokol and the medieval tombstones (*stećci*) from the area of Gračanica. The diversity of professional profiles of the authors influenced the quality of their published works. Even though a certain number of papers are qualified as scientific papers, they are still written in a publicistic manner. Generally speaking, articles based on the theme of fortress Sokol do not offer important new information in comparison to the facts that were presented in earlier literature, but they can still be accepted as very important contributions because of the popularization of cultural heritage and their attempts to save it from oblivion, decadence and destruction. On the basis of works related to tombstones from the are of Gračanica, the influence of dealing with local history can be clearly seen. We do not talk about extensive research, but all credits go to those researchers who have discovered necropolis of tombstones which were not known before. Such individual evidence of tombstones presents a certain contribution to the research of these monuments in the wider area and should serve as a basis for further and more detailed research. ♦